

DE LANDBOUW IN HEINO

Een economisch-sociografisch survey

L4

164

A

Nota no 104

Augustus 1953

59/1983

INHOUDSOPGAVE

	Blz.
Woord vooraf	1
§ 1. De bevolking van Heino en haar economische activiteiten	3
§ 2. Productieplan en bedrijfsvoering in de landbouw	5
§ 3. De agrarische beroepsbevolking	11
§ 4. Arbeidsbehoefte, -aanbod en -effect	13
§ 5. Productieomstandigheden	16
§ 6. A. Het kleine-boerenprobleem	19
B. Het jonge-boerenzoonsvraagstuk	20

WOORD VOORAF

Aanleiding tot het instellen van een economisch-sociografisch onderzoek betreffende de landbouw in Heino vormde een hiertoe strekkend verzoek van het Bestuur dezer gemeente. In overleg met het Gemeentebestuur werd besloten niet een uitvoerig onderzoek in te stellen. Er werd daarom volstaan met het verwerken van het bestaande statistische documentatiemateriaal. Om de levende achtergrond van deze cijfers beter te benaderen werd door middel van gesprekken een dankbaar gebruik gemaakt van de kennis van ter plaatse bekende personen en met name van de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst. Allen, die ons een interview toestonden, verstrekten waardevolle inlichtingen waarvoor op deze plaats dank wordt gezegd. Bovendien kon gebruik worden gemaakt van enige volledige onderzoeken, ingesteld in enkele omliggende gemeenten.

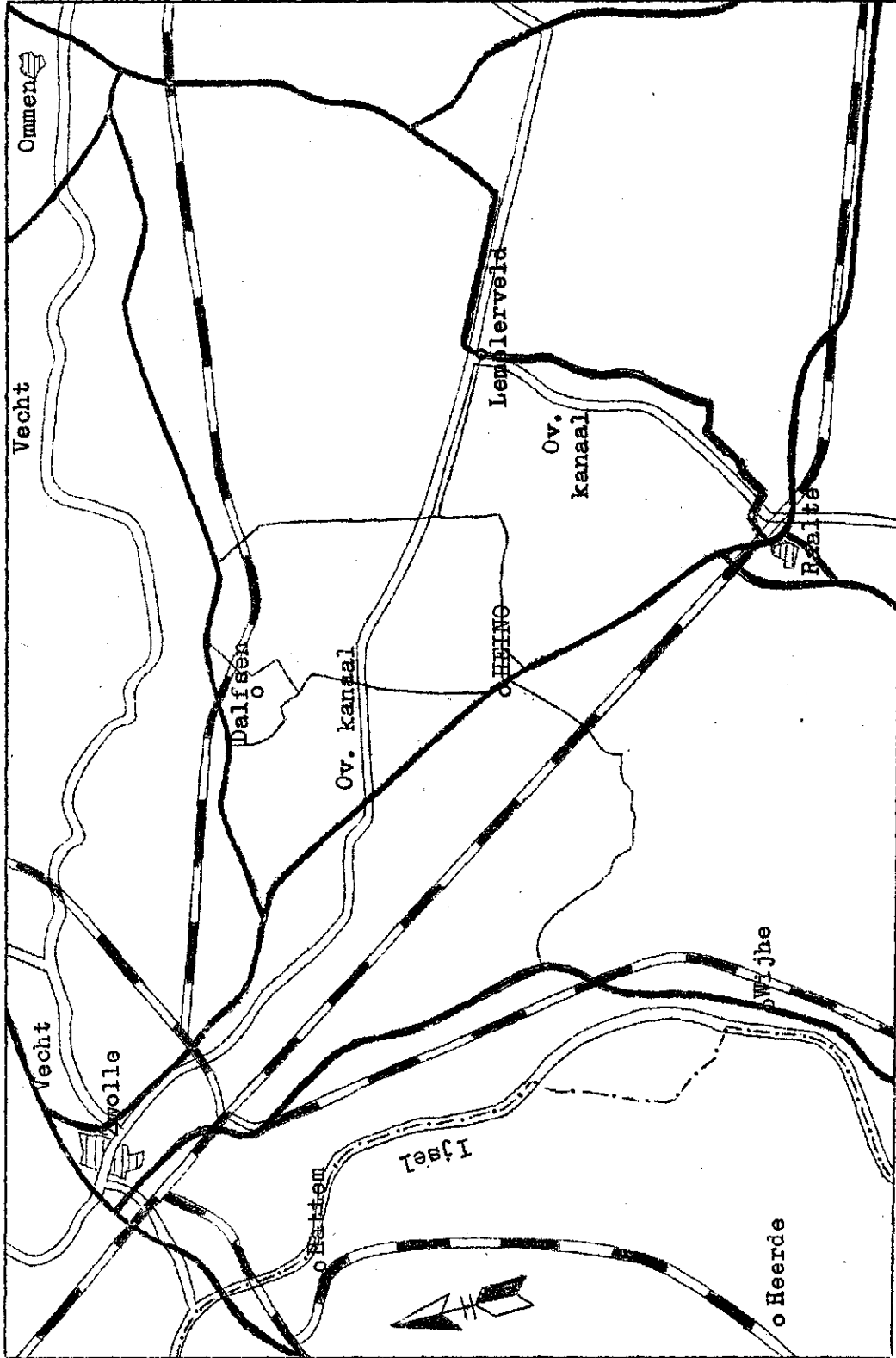
Het resultaat vormt een survey, waarin bij wijze van samenvatting de voornaamste punten van de landbouw in Heino worden behandeld. Dit survey toont aan, hoe men ook zonder tijd- en geldroevende enquêtes de agrarische welvaartsproblemen van een gemeente kan benaderen, zonder dat men gedwongen is zich geheel aan de oppervlakte te houden.

Het onderzoek werd verricht door de Afdeling Streekonderzoek; het rapport is onder leiding van Dr M.A.J. Visser samengesteld door Ir C.H. Hoefnagels.

De Directeur,

(Dr J. Horring)

OVERZICHTSKAART VAN DE LIGGING DER GEMEENTE HEINO

- Spoorwegen
- Primaire wegen
- Secundaire wegen
- Provinciegrens

Schaal 1:135.000

§ 1. De bevolking van Heino en haar economische activiteiten

Voordat wij aandacht vragen voor de voornaamste problemen op landbouwkundig gebied in het dorp Heino, is het nuttig enkele gegevens te verschaffen betreffende de ligging van deze gemeente, over de loop van haar bevolking en de economische activiteiten van haar inwoners om het kader te schetsen, waarin de landbouw daar wordt uitgeoefend.

Het dorp Heino ligt ruim 10 km Zuid-Oostelijk van Zwolle, aan de hoofdweg, die de Overijsselse hoofdstad via Raalte met Twente verbindt. Heino bezit op enige afstand van het dorp een station aan de spoorweg Zwolle-Almelo en is verder met de omringende gemeenten (Raalte, Wijhe, Zwollerkerpel, Dalfsen en Ommen) door goede wegen verbonden. Van een geïsoleerde ligging of gedwongen eenzijdige oriëntatie is dan ook geen sprake.

Op het betrekkelijk kleine grondgebied van de gemeente Heino (ruim 3.200 ha) woonden op 31 December 1950 3.648 personen. Bij de Volks- en beroepstelling, 31 Mei 1947, bedroeg dit aantal 3.495, waarvan 1.395 in het dorp Heino, 245 in Liederholthuis en 103 in Laag-Zuthem; de overigen wonen verspreid over de andere buurtschappen Strenkhaar, Dollenhoek, de Gunne, 't Moer, Veldhoek, Lenthe, Heinosche Veld, Alerdinck en Rosendaal. De meest opvallende trek in de ontwikkeling van de bevolking is een zeer grote mate van stabiliteit, zowel in de geboortecijfers als in de aantallen van vestiging en vertrek. De tabellen 1 en 2 geven hiervan enige cijfers.

Tabel 1

J a a r	S T A N D D E R B E V O L K I N G 1 8 8 0 - 1 9 5 0	
	absoluut	index (1880= 100)
31 December 1880	1.952	100
1890	2.061	106
1900	2.081	107
1910	2.214	113
1920	2.457	126
1930	2.795	143
1940	3.106	159
1950	3.648	187

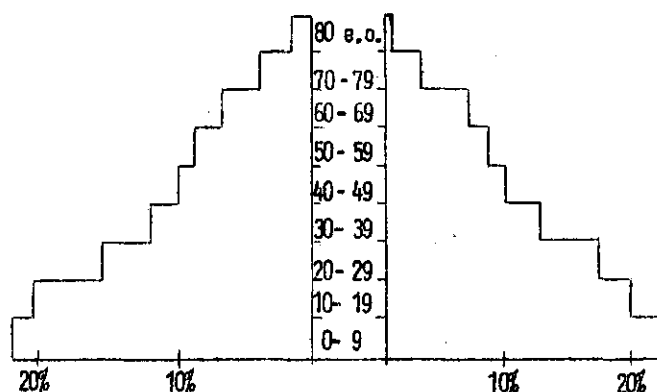
Tabel 2

LOOP DER BEVOLKING 1880 - 1950

Periode	Geboorte	Sterfte	Geboorte-overschot b - c	Vestiging	Vertrek	Migratie-saldo e - f	Totale aanwas d + g
a	b	c	d	e	f	g	h
in absolute aantallen							
1880-1890	593	410	+ 183	1.441	1.515	- 74	+ 109
1890-1900	613	435	+ 178	1.393	1.551	- 158	+ 20
1900-1910	561	356	+ 205	1.449	1.521	- 72	+ 133
1910-1920	641	332	+ 309	1.684	1.750	- 66	+ 243
1920-1930	808	332	+ 476	1.852	1.990	- 138	+ 338
1930-1940	746	309	+ 437	1.859	1.985	- 126	+ 311
1940-1950	902	342	+ 560	2.076	2.094	- 18	+ 542
in %o van de gemiddelde 10-jaarlijkse bevolking							
1880-1890	30	21	+ 9	72	76	- 4	+ 5
1890-1900	30	21	+ 9	67	75	- 8	+ 1
1900-1910	26	17	+ 9	68	71	- 3	+ 6
1910-1920	27	14	+ 13	72	75	- 3	+ 10
1920-1930	31	13	+ 18	71	76	- 5	+ 13
1930-1940	25	10	+ 15	63	67	- 4	+ 11
1940-1950	27	10	+ 17	61	62	- 1	+ 16

Het geboortecijfer in Heino is in de loop der jaren vrij hoog gebleven. Er is slechts een zwakke daling merkbaar, onderbroken door de beide wereldoorlogen. Door het gestadig dalen van het sterftecijfer is het geboorte-overschot in de loop der jaren aanzienlijk groter geworden. Vestiging en vertrek bewogen zich steeds op eenzelfde, vrij normaal niveau, met steeds een klein vertrek-overschot als eindresultaat. Deze gelijkmatigheid wijst er op, dat er tussen Heino en zijn onmiddellijke omgeving in de loop der jaren noch in de éne, noch in de andere richting een sterke zuigkracht van industriële bedrijven heeft bestaan. Een aantrekking door industrieën kenmerkt zich immers door onregelmatigheden, samenhangend met de conjunctuur van de betreffende bedrijfstakken.

Daar de natuurlijke bevolkingsgroei, vooral na het dalen van het sterftecijfer, het vertrekoverschot aanzienlijk overtrof, is de totale bevolking vooral sinds 1910, 1920 vrij sterk gegroeid. Het gevolg van de hoge geboortecijfers is, dat de jongeren een vrij groot deel van de totale bevolking uitmaken, zoals ook te zien aan de brede basis van onderstaande bevolkingspyramide.

Bij de Volks- en beroepstelling in 1947 was het aantal mannelijke beroepspersonen 1.071. Tabel 3 doet zien hoe deze over de verschillende beroepssectoren waren verdeeld. Daarbij worden onder "Economische diensten" winkels, handel, verkeer, banken e.d. verstaan, terwijl de groep "sociale diensten" de vrije beroepen, onderwijzend personeel e.d. omvat.

Tabel 3

INDELING DER MANNELIJKE BEROEPSPERSONEN (MEI 1947)
IN BEROEPSSECTOREN

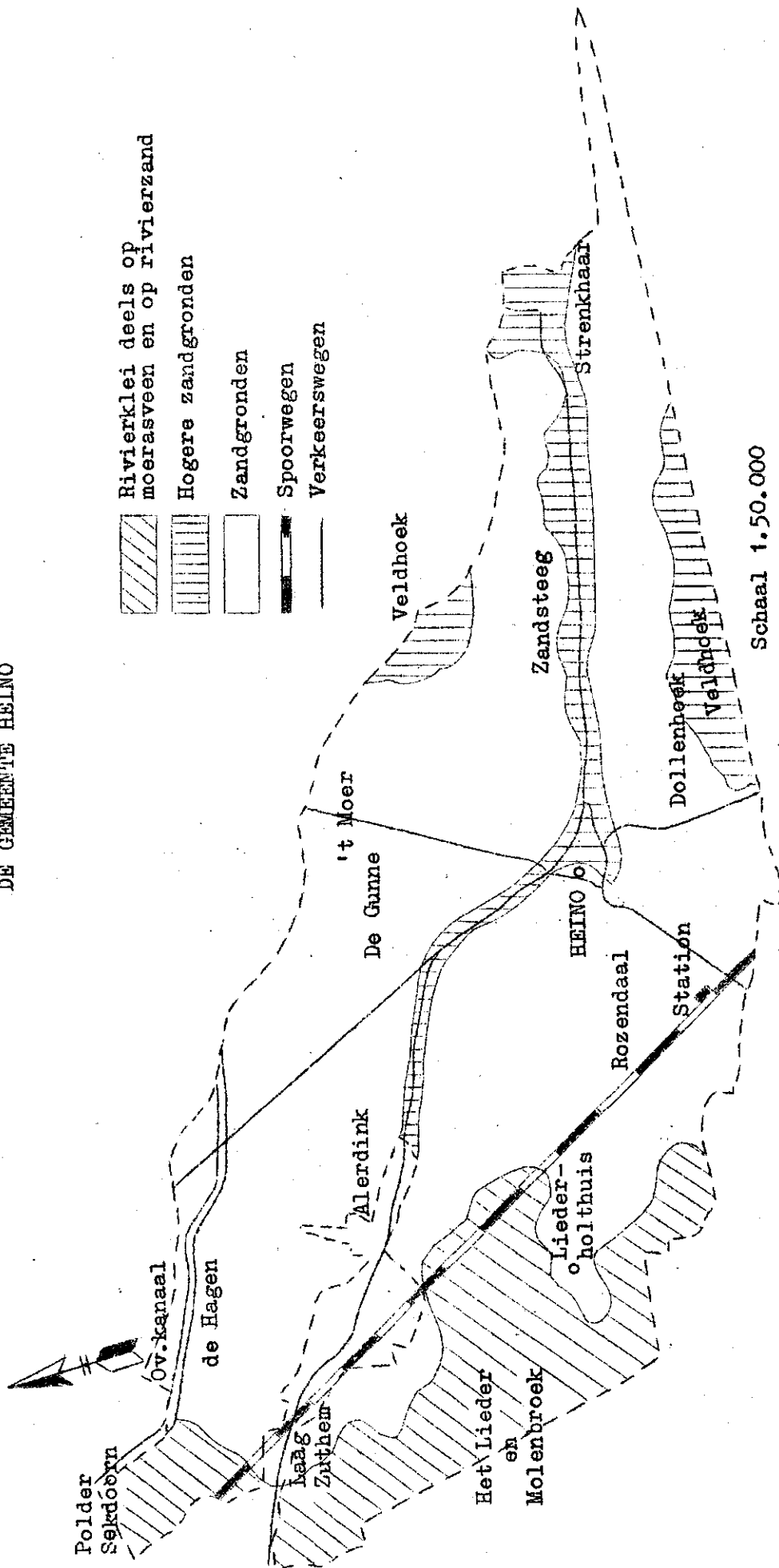
Beroepssectoren	Aantal werkzame mannen		Onder wie woonforensen
	absoluut	in % van totaal	
Landbouw	589	55	44
Industrie	316	30	62
Economische diensten	101	9	16
Sociale diensten	65	6	16
Totaal	1.071	100	138

Naast de sterk overheersende landbouw is ook de industrie niet zonder betekenis. Er zij echter op gewezen, dat hier onder industrie ook het ambacht wordt begrepen, terwijl een vrij grote groep van deze mensen buiten Heino werkzaam is. Buiten de melkfabriek kan van stuwende industrie in Heino dan ook niet worden gesproken. Neemt men in ogen-schouw, dat de stuwende bedrijvigheid tenslotte bepalend is voor de omvang van de verzorgende bedrijfstak, dan komt het belang van de landbouw nog sterker naar voren. Maar tevens dringt zich dan de vraag op: indien de landbouw niet kan worden uitgebreid - en dit is in Heino zeker niet in sterke mate het geval - hoe zal de gemeente dan werkgelegenheid verschaffen aan het grote aantal aankomende jongeren? Een uitbreiding, of beter, vestiging van stuwende bedrijven in Heino is niet zeer waarschijnlijk, zodat een vergroting van het vertrekoverschot of althans een vergroting van het aantal forensen voor de toekomst moet worden verwacht.

§ 2. Productieplan en bedrijfsvoering
in de landbouw

Toen in 1912 geheel Nederland werd ingedeeld in landbouwgebieden, werd de gemeente Heino gevoegd bij het weidegebied van N.O.-Overijsel. Nu men na de oorlog tot een nieuwe en meer verantwoorde indeling wil geraken, overweegt men Heino bij het zandgebied van centraal en oostelijk Overijsel te voegen. Dit wijst er op, dat Heino landbouwkundig een grensgemeente is hetgeen ook duidelijk wordt bij het beschouwen van de bodemkundige gesteldheid. In het Westen en N.Westen van de gemeente treft men zwaardere gronden aan, hoofdzakelijk bestaande uit rivierklei, deels op venige ondergrond. Daarbij aansluitend vindt men, in oostelijke richting goede vochthoudende en soms lemige zandgronden.

DE GEMEENTE HEINO

Gerekend van het dorp Heino uit ligt in oostelijke richting in het midden der gemeente een zandrug, de Zandsteeg genaamd. Een tweede zandrug ligt langs de Zuidgrens van de gemeente en een derde langs de Noordgrens. Op deze zandruggen vindt men vooral in het Zuiden nogal wat bos maar overigens bestaan deze ruggen uit oude esgronden met een behoorlijk humusgehalte. Tussen deze ruggen liggen de latere ontginningsgronden, welke door het lagere humusgehalte van iets mindere kwaliteit zijn.

Ondanks deze verscheidenheid van grondsoort vindt men overal en vrij uniform het type van het gemengde zandbedrijf. Dit ontstond bij het in cultuur brengen van de huidige esgronden waarbij de boeren hun grasland in het lagere Westen vonden. Ook later bleef dit bedrijfstype gehandhaafd zij het, dat men in Heino evenals elders op de oostelijke zandgronden steeds meer grond als permanent grasland ging gebruiken, terwijl in Heino dit accent nog werd versterkt door de grote oppervlakten grasland in het lage Westen van de gemeente. Ook in andere opzichten is men in Heino geneigd zover mogelijk over te hellen tot het weidebedrijf. In tabel 4 worden enige cijfers gegeven betreffende de ontwikkeling van het grondgebruik gedurende de laatste 50 jaren. Ter verduidelijking van het algemene beeld worden tevens het aantal bedrijven en de gemiddelde bedrijfsgrootte vermeld.

Tabel 4

ONTWIKKELING VAN DE OPPERVLAKTE EN HET GEBRUIK VAN DE CULTUURGROND VAN 1910 TOT 1950

Jaren	Grootte- klassen	Aantal bedrijven	Oppervl. cult.grond ¹⁾ in ha	Gemidd. grootte der bedr. > 1 ha	Bouwland		Grasland		Tuinland	
					in ha	in %	in ha	in %	in ha	in %
1910	alle be- drij- ven	300	2.314	.	687	30	1.627	70	-	-
1921		338	2.322	8,5	696	30	1.626	70	-	-
1930		399	2.375	8,9	705	30	1.670	70	-	-
1939		390	2.724	.	589	22	2.128	78	7	0
1946		364	2.726	9,4	876	32	1.844	68	6	0
1950		350	2.811	9,4	663	24	2.135	76	12	0
1950	1 - 5 ha	92	247	2,7	72	29	170	69	5	2
	5 - 10 ha	105	766	7,5	200	25	585	74	1	0
	10 - 20 ha	69	964	14,0	211	22	748	78	5	0,5
	20 - 30 ha	25	563	22,5	103	18	459	82	1	0
	30 - 50 ha	5	213	42,6	58	27	155	73	-	-
	totaal > 1 ha	296	2.773	9,4	644	24	2.117	76	12	0

1) De cijfers betreffende de oppervlakte cultuurgrond in deze tabel werden ontleend aan een andere bron als die in de tabellen 8 en 11. Voor de vroegere jaren geeft dit kleine onderlinge afwijkingen.

Uit vorenstaande tabel blijkt de overheersende plaats van het grasland. In de periode na 1930 vond zelfs nog een aanzienlijke uitbreiding plaats, welke door de scheurplicht in de laatste oorlog slechts tijdelijk werd teniet gedaan.

Tussen de verschillende grootteklassen kan men een toeneming van het percentage grasland waarnemen bij het groter worden der bedrijven. Alleen de bedrijven van 30-50 ha hebben weer een iets groter percentage bouwland, daar deze bedrijven voornamelijk op de zandontginningsgronden in het Oosten van de gemeente liggen. Deze variaties naar bedrijfsgrootte zijn echter bijkomstig in vergelijking met het algemene bedrijfstype. Op de kleinste bedrijven immers neemt het grasland nog ruim $\frac{2}{3}$ van de totale oppervlakte cultuurgrond in beslag.

Aangezien meer dan $\frac{3}{4}$ van de cultuurgrond grasland is, vormt de rundveehouderij uiteraard de belangrijkste bron van inkomsten van het boerenbedrijf. Tabel 5 werpt enig licht op de grootte van de rundveestapel, waarbij ter vergelijking tevens enige cijfers uit het verleden worden vermeld.

Tabel 5

RUNDVEEHOUDERIJ IN DE LOOP DER JAREN

Jaren	Totaal rundvee	Waarvan melk- koeien	Aantal melkkoeien per 100 ha	
			Grasland + kunstweide	Cultuurgrond
1910	3.006	1.410	86	61
1921	3.375	1.564	96	67
1930	3.758	1.834	110	77
1939	4.266	2.397	112	88
1946	3.870	2.068	112	72
1950	4.559	2.569	119	91

Deze rundveebezetting, welke blijkens de cijfers van bovenstaande tabel in de loop van de laatste 40 jaren voortdurend is uitgebreid, mag zeer behoorlijk worden genoemd. De verzorging van het grasland is evenzeer bevredigend. Het moderne omweidingssysteem wordt vrij algemeen toegepast, terwijl sommige bedrijven tot rantsoenbeweiding zijn overgegaan. De voederwinning van het grasland zou echter nog kunnen worden verbeterd door in het voorjaar en de vroege zomer meer te maaien. Momenteel wordt $\frac{2}{3}$ deel van het grasland gemaaid, voornamelijk voor het winnen van hooi. Slechts weinig wordt ingekuuld en dan nog meest volgens de warme methode.

Aangezien vele gronden, welke hiervoor niet uitermate geschikt zijn, als blijvend grasland worden gebruikt, verdient het aanbeveling in overleg met de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst na te gaan, of deze gronden niet beter als kunstweiden kunnen worden gebruikt. Ook kan in overleg met genoemde Dienst worden overwogen, sommige weilanden in het Westen en het Noord-Westen van de gemeente met minder gunstig ontwikkeld grasbestand te scheuren en opnieuw in te zaaien, om aldus de productiviteit van deze weiden te verhogen.

Het zwakste punt in dit onderdeel van het Heinose bedrijf vormt echter het productieniveau van het rundvee. Volgens een recent onderzoek, dat zich over 97 bedrijven uitstreckte, was de gemiddelde productie 125-128 kg melkvet per melkkoe. Vergroting van de hoeveelheid melk zowel als van het vetgehalte van de melk is zeker mogelijk en ook te verwachten, daar er de laatste jaren meer aandacht aan wordt besteed. Het gemiddelde vetgehalte steeg gedurende de laatste 10 jaren van 3,1 tot 3,4%.

Het grootste deel van het rundvee is van het M.R.Y.-veeslag. In het Westen en ook in het Oosten wordt nogal veel zwartbontvee aangetroffen terwijl er ook verscheidene gemengde stallen voorkomen. Gedurende de laatste jaren breidt het zwartbont zich uit ten koste van het roodbont, welke verschuiving nog wordt bevorderd door de in het kader van de t.b.c.-bestrijding noodzakelijke omzetting van vele veestapels.

Voor het roodbont is er in Heino een K.I.-, fok- en controlevereniging, waarbij vele bedrijven, zowel grote als kleine zijn aangesloten. Vele bedrijven met zwartbontvee zijn aangesloten bij de K.I.-vereniging te Zwollerkerspel.

Terwijl op de zandgronden in het algemeen de varkens- en kippenhouderij een belangrijk bedrijfs onderdeel vormen, vindt men in Heino weinig varkens en een betrekkelijk kleine kippenstapel.

Tabel 6

ONTWIKKELING VAN DE VARKENS- EN KIPPENHOUDERIJ SINDS 1930

Jaren	Mestvarkens		Legkippen	
	totaal	per bedrijf ³⁾	totaal	per bedrijf ³⁾
1930 ₁₎	309	2,8	19.282	68
1939 ₂₎	590	2,0	20.701	73
1946 ₂₎	300	1,0	5.389	18
1950	616	2,1	14.807	50

1) Aantal bedrijven geïnterpoleerd.

2) Aantal bedrijven van 1947.

3) Alleen bedrijven > 1 ha.

Deze naar verhouding lage cijfers over varkens en kippen hangen samen met de oriëntering van Heino op het weidegebied in het algemeen en met het geringe percentage bouwland in het bijzonder. Bij de kippen moet nog worden opgemerkt, dat enkele bedrijven zeer veel kippen houden, andere daarentegen vrijwel geen. De vraag of de Heinose boeren er goed aan zouden doen, zowel varkens- als kippenstapel uit te breiden, kan niet zonder meer bevestigend worden beantwoord. Een grondige kennis der omstandigheden, die vaak van bedrijf tot bedrijf verschillen, zou daarvoor nodig zijn. In het algemeen biedt uitbreiding van deze bedrijfstakken een spreiding van het risico en aan de kleinere bedrijven de mogelijkheid van een meer intensief productieplan. Daartegenover staat

het nadeel, dat het bedrijf meer gecompliceerd is en de aandacht van de boer meer moet worden verdeeld. Uiteraard is de Landbouwvoorlichtingsdienst ook in dit opzicht de aangewezen adviserende instantie.

Nog moet worden opgemerkt, dat de verzorging van varkens en kippen momenteel op de meeste bedrijven niet aan alle te stellen eisen voldoet. Zolang men niet geneigd of in staat is de verzorging (o.a. de voeding) aanzienlijk te verbeteren, zal uitbreiding slechts twijfelachtige financiële resultaten afwerpen.

In gebieden waar het bouwland slechts een klein deel van de totale oppervlakte cultuurgrond in beslag neemt, wordt dit vaak intensief gebruikt door er veel wintervoer van te winnen. Een klein percentage bouwland is niet zelden een teken van geringe belangstelling en aandacht van de boer voor de akkerbouwgewassen. Bovendien is de boer vaak niet gesteld op de drukke werkzaamheden, welke bepaalde teelten met zich meebrengen.

Tabel 7

GEBRUIK VAN HET BOUWLAND SINDS 1910									
Jaren	Totale oppervlakte bouwland in ha	Totaal	Oppervlakte						
			Granen		Totaal	Hakvruchten		Groen-voeder- gewassen	Paulvr.+ handels- gewassen
			Rogge	Haver		Cons.- aardapp.	Voeder- bieten		
in % van de totale oppervlakte bouwland									
1910	637	52	38	14	41	39	-	2	3
1921	696	49	28	21	49	46	2	2	-
1930	705	67	44	22	32	26	4	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$
1939	589	82	54	26	16	11	5	-	$\frac{1}{2}$
1946	876	69	42	24	27	17	10	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$
1950	663	58	32	23	35	24	11	2	1

In bovenstaande cijfers ziet men, hoe van 1910 tot 1940 een extensivering van het bouwlandgebruik (verschuiving naar de granen) plaats vond, terwijl na de oorlog de intensievere hakvruchten terrein wonnen. In al deze jaren blijft de akkerbouw zich echter typeren door de kenmerkende zandgrondgewassen. Rogge, haver, aardappelen en voederbieten nemen tezamen meer dan 90% van het bouwland in beslag. Men bedenke hierbij, dat, ofschoon in Heino ook zwaardere zandgronden voorkomen, het bouwland vooral naar de lichtste gronden is gedrongen, hetgeen het verbouwen van andere dan de genoemde gewassen bemoeilijkt. Zelfs de voederbietenbouw is op verschillende gronden reeds vrij bezwaarlijk. Toch zou men op vele bedrijven in overleg met de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst kunnen overwegen de oppervlakte hakvruchten ten koste van de granen uit te breiden. Speciaal moet hier worden gedacht aan de voederbieten, daar momenteel per melkkoe gemiddeld slechts + 3 are voederbieten worden verbouwd, terwijl + 5 are per melkkoe een vrij algemeen aanvaarde norm is. Ook een uitbreiding van groenvoedergewassen met meer teelten per jaar zou de aandacht verdienen.

Men krijgt de indruk, dat deze intensivering op de grotere bedrijven wordt belemmerd door een gebrek aan arbeidskrachten gedurende de drukste maanden (de verzorging der voederbieten valt samen met de hooibouw). De kleine bedrijven volgen dit voorbeeld na, ofschoon gebrek aan arbeidskrachten daar zeker niet het hoofdbezwaar vormt.

Tenslotte een enkel woord over de tuinbouw. Vaak wordt in uitbreiding van de tuinbouw een mogelijkheid gezien om het bestaande arbeidsoverschot op kleine bedrijven op te vangen of althans te verminderen. Hier geldt echter in nog veel sterkere mate wat reeds bij de uitbreiding van varkens- en kippenstapel werd gezegd. Als men het doet, moet men het goed doen. Dit eist behalve vrij veel kapitaal vooral een grondige vakkennis. Ook dient men sterk rekening te houden met de mogelijkheden van afzet van zijn producten. Men ziet dan ook, dat uitbreiding van bestaande tuinbouwcentra veel gemakkelijker is dan het brengen van tuinbouw in een nieuw gebied, daar gebrek aan onderwijsmogelijkheden, aan een goed functionerend veilingwezen e.d. het zeer moeilijk maken voet aan de grond te krijgen. Tenslotte heeft men ook nog te maken met de teeltbeperkingen en de vestigingseisen, welke nodig zijn i.v.m. de gebondenheid van de tuinbouw aan export van zijn producten naar het buitenland.

Daar tuinbouw momenteel in Heino vrijwel niet voorkomt, lijkt het onwaarschijnlijk, dat hierin voor de nabije toekomst mogelijkheden schuilen om het arbeidsoverschot op de kleine bedrijven te verminderen.

§ 3. De agrarische beroepsbevolking

Vergelijkt men het aantal mannen, dat in 1947 in de landbouw werkzaam was met vroegere cijfers, dan valt een belangrijke toeneming te constateren. De cijfers voor 1910, 1921 en 1947 waren resp. 419, 517 en 589 wat sinds 1910 een toeneming betekent van + 40%. De cijfers krijgen meer relief als men ze vergelijkt met de ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond.

Tabel. 8

ONTWIKKELING VAN DE MANNELIJKE AGRARISCHE BEROEPSBEVOLKING EN DE OPPERVLAKTE CULTUURGROND

Jaren	Aant. mannelijke agrar. beroepsers.		Oppervlakte cultuurgrond		Aant. agrariërs per 100 ha cult. grond	
	absoluut	index 1910=100	abs. in ha	index 1910=100	absoluut	index 1910=100
1910	419	100	2.411	100	17	100
1930	517	123	2.573	107	20	116
1947	589	141	2.759	114	21	123

Het aantal agrariërs blijkt sinds 1910 veel sterker te zijn toegenomen dan de cultuurgrond zich heeft uitgebreid. Deze ontwikkeling is in tegenstelling tot het op de zandgronden vrij algemeen waargenomen verschijnsel, dat de uitbreiding van het aantal beroepspersonen geringer was dan de uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond. Het gevolg hiervan is geweest, dat op de zandgronden in het algemeen het aantal agrariërs per 100 ha cultuurgrond de laatste 40 jaren iets is afgenomen, terwijl dit aantal in Heino is toegenomen. Deze tegengestelde ontwikkeling is verklaarbaar uit het feit, dat het aantal agrariërs per 100 ha cultuurgrond in 1910 in Heino aanzienlijk geringer was dan op de zandgronden in het algemeen. Door de ontwikkeling in tegengestelde richtingen is dit verschil in de laatste 40 jaren kleiner geworden.

De 589 in de landbouw werkzame mannen waren volgens de jongste Volks- en beroepstelling als volgt verdeeld over de diverse categorieën:

Bedrijfshoofden	262
Meewerkende zoons	151
Arbeiders	176

Tegenover bedrijfshoofden en meewerkende zoons staat een grote groep arbeiders in de landbouw. Men moet bedenken, dat tot deze groep allen worden gerekend, die niet onder de beide andere categorieën thuis horen. Behalve meewerkende familieleden en boerenzons die op een vreemd bedrijf werken, zijn hierbij ook vele losse arbeiders inbegrepen, die een groot deel van het jaar buiten de landbouw of bijv. in D.U.W.-verband werkzaam zijn.

Met behulp van arbeidskrachtentellingen in de landbouw en van enquêtes in sommige gemeenten ingesteld, kan dit arbeidskrachtenvraagstuk van een andere kant worden benaderd. Daarbij is het tevens mogelijk na te gaan, hoeveel arbeidskrachten in totaal op de bedrijven van verschillende grootte werkzaam zijn en zo kan ook het aandeel worden bepaald, dat de verschillende categorieën van arbeidskrachten bijdragen in het totaal der te verrichten werkzaamheden. Om de verschillende categorieën van arbeidskrachten bij elkaar te kunnen optellen, worden zij allen herleid tot volwaardige arbeidskrachten. Als zodanig wordt de volwassen mannelijke arbeider aangemerkt, die het gehele jaar op het bedrijf werkzaam is. Voor de overige arbeidskrachten (jongere en oudere mannen, vrouwen, tijdelijke arbeidskrachten) wordt een reductie toegepast voor de leeftijd en de duur van het meewerken.

De volgende cijfers zijn ontleend aan de landbouwtelling 1950^{II}. De omrekening tot volwaardige arbeidskrachten geschiedt door de uit verschillende enquêtes gevonden volwaardigheidspercentages op deze aantallen toe te passen.

Tabel 9

ARBEIDSAANBOD NAAR CATEGORIEËN VAN ARBEIDSKRACHTEN

Grootte- klassen	Aant. vaste arbeidskrachten				Arbeidsaanbod					Gezins arbeid in % v totaal
	Gezinspersoneel		Vreemd pers.		Gezinspersoneel			Vreemd pers.	To- taal	
	Man.	Vr.	Man.	Vr.	Man.	Vr.	Tot.			
	in v.a.k. per bedr.									
1 - 5 ha	94	83	7	-	0,71	0,32	1,03	0,08	1,11	93
5 - 10 ha	169	105	8	6	1,27	0,41	1,68	0,11	1,79	94
10 - 20 ha	135	80	15	7	1,62	0,46	2,08	0,30	2,38	87
≥ 20 ha	72	37	30	3	1,91	0,54	2,45	1,10	3,55	69
Totaal > 1 ha	470	305	50	16	1,23	0,41	1,64	0,26	1,90	86

Onder de vaste arbeidskrachten in de landbouw overweegt het gezinspersoneel zeer sterk, hetgeen ook blijkt uit het grote aandeel dat het gezinspersoneel heeft in het totale arbeidsaanbod. Naar schatting komen onder de 60 vaste mannelijke arbeidskrachten, niet tot het gezinspersoneel behorend, + 30 boerenzons en eveneens 30 landarbeiders voor.

Vrouwelijke arbeidskrachten zijn in Heino van grote betekenis. Op de kleinste bedrijven leveren zij ongeveer 30% van het totale arbeidsaanbod. Vreemd personeel vindt men uiteraard vooral op de grootste bedrijven, maar ook daar blijft de gezinsarbeid altijd nog het leeuwenaandeel in de werkzaamheden dragen. De tijdelijke arbeidskrachten vormen op de kleine en middelgrote bedrijven + 5% van het totale arbeidsaanbod; op de bedrijven >20 ha stijgt dit aandeel tot bijna 10%. Dit percentage is vrij gering, hetgeen samenhangt met het bedrijfstype; door de overheersende plaats welke grasland en rundvee innemen, komen in Heino minder sterke seizoenschommelingen in de arbeidsdrukke voor dan in gebieden met meer akkerbouw.

§ 4. A r b e i d s b e h o e f t e , - a a n b o d e n - e f f e c t

Onder de arbeidsbehoefte van een bedrijf wordt verstaan de arbeid, nodig voor het verrichten der werkzaamheden. Het aantal werkelijke uren arbeid, dat aan de verzorging van bijv. een bepaald aantal melkkoeien of een ha rogge wordt besteed, kan van bedrijf tot bedrijf sterk uiteenlopen. Om nu de verschillende bedrijven of groepen van bedrijven met elkaar te kunnen vergelijken, wordt voor alle bedrijven uitgegaan van dezelfde arbeidsnormen, gebaseerd op het bedrijf van + 10 ha, waar de arbeid doelmatig en rationeel wordt aangewend. Deze arbeidsnormen worden tot standaard verheven en aldus wordt voor elke groep van bedrijven het totaal der te verrichten werkzaamheden uitgedrukt in standaard-uren. Dit betekent niet, dat elk bedrijf, met name het kleine bedrijf, aan deze normen kan voldoen. De bedoeling is slechts een beeld te verkrijgen van de gestandaardiseerde hoeveelheid arbeid, die per bedrijf wordt verricht.

Tenslotte kan de totale arbeidsbehoefte per bedrijf (de hoeveelheid verrichte arbeid, uitgedrukt in standaarduren) worden betrokken op het arbeidsaanbod per bedrijf (het aantal werkzame volwaardige arbeidskrachten). Aldus vindt men het arbeidseffect, d.w.z. het aantal standaarduren, dat op het gemiddelde bedrijf per volwaardige arbeidskracht wordt geleverd. Aangezien uit andere onderzoeken bleek, dat het arbeidsinkomen per standaarduur op bedrijven van hetzelfde type niet sterk uiteenloopt, kan het arbeidseffect tevens worden beschouwd als een maatstaf voor het arbeidsinkomen per volwaardige arbeidskracht.

Een der belangrijkste voordelen van deze berekeningsmethode is, dat zodoende een oordeel kan worden gevormd over het verschil in arbeidseffect tussen de verschillende grootteklassen. In het kader van dit summiere onderzoek kon voor Heino wel het arbeidsaanbod, niet echter de arbeidsbehoefte gedetailleerd per grootteklasse worden berekend. Met behulp van enige belangrijke gegevens, welke wel per grootteklasse bekend zijn en van de resultaten van overeenkomstige meer gedetailleerde onderzoeken, kan van de arbeidsbehoefte per grootteklasse toch zeker een betrouwbare schatting worden gemaakt. De hierna volgende cijfers betreffende de arbeidsbehoefte en het daarvan afhankelijke arbeidseffect moeten dus in dit licht worden gezien.

Allereerst geeft tabel 10 een overzicht van de drie genoemde grootheden, waarbij ter vergelijking de overeenkomstige cijfers van drie aangrenzende Overijsselse gebieden worden vermeld.

Tabel 10

ARBEIDSBEOEFTE, AANBOD EN EFFECT

Gebieden	Grootteklassen	Arbeidsbehoefte		Arbidsaanbod			Arbeids-effect in s.d. per v.a.k.	Gemidd. bedr. gr in ha
		per bedrijf	per ha	per bedrijf	per 100 ha	ha per		
		in standaarduren		in v.a.k.		v.a.k.		
Heino	1 - 5 ha	1.650	600	1,11	40,3	2,5	1.490	2,7
	5 - 10 ha	3.980	540	1,79	24,0	4,2	2.250	7,5
	10 - 20 ha	6.540	475	2,39	17,3	5,8	2.740	14,0
	≥ 20 ha	10.090	425	3,53	14,9	6,7	2.910	25,9
	Totaal > 1 ha	4.574	491	1,90	20,7	4,8	2.367	9,4
Overijssels	weidegebied	4.143	452	1,7	18,1	5,5	2.492	9,2
	" zand- en veengeb.	4.575	552	1,6	19,6	5,1	2.815	8,3
	" zandgebied	4.291	520	1,7	20,3	4,9	2.560	8,2

Vergelijkt men Heino met de omliggende gebieden, dan blijkt het arbeidseffect in Heino iets lager te zijn dan in het weide- en het zandgebied en veel lager dan in het N.Oostelijk zand- en veengebied.

De oorzaak ligt deels bij het bedrijfsplan, want de arbeidsbehoefte per ha ligt in Heino lager dan in de zand- en veengebieden. Dit wordt slechts voor een gering gedeelte verklaard door de hogere gemiddelde bedrijfsgrötte in Heino. Evenals uit andere onderzoeken blijkt ook in Heino de belangrijkste oorzaak van het lagere arbeidseffect te schuilen in het te grote arbeidsaanbod. Men kan ook zeggen: het grotere arbeidsaanbod, waardoor per arbeidskracht een kleinere oppervlakte grond ter beschikking staat, wordt niet gecompenseerd door een intensiever bedrijfsplan, hetgeen tot uiting komt in een laag arbeidseffect.

Verdere bestudering van de cijfers der diverse grootteklassen leert, dat de bodem op de kleinere bedrijven intensiever wordt gebruikt dan op de grote bedrijven. Daartegenover staat echter een arbeidsaanbod op de kleinere bedrijven van 2 tot 3 maal zoveel arbeidskrachten per 100 ha. Op de bedrijven >10 ha beschikt een arbeidskracht over 6 à 7 ha; op de kleinste bedrijven echter slechts over 2½ ha. Deze laatste bereiken dan ook slechts een zeer laag arbeidseffect als gevolg van het feit dat het intensievere productieplan niet gelijke tred houdt met de verhoudingsgewijs zwaardere arbeidsbezetting.

Het arbeidseffect, dat op de grotere bedrijven wordt bereikt, is niet ongunstig. In vergelijking met vele andere zandgebieden is ook op deze grote bedrijven het arbeidsaanbod vrij hoog, maar daar staat een voor deze bedrijfsgrötte vrij intensief productieplan tegenover.

Hoewel het te hoge arbeidsaanbod in het algemeen een belangrijke oorzaak is van het vrij lage arbeidseffect, moet voor de zeer ongunstige plaats van de kleinste bedrijven de schuld ook aan de arbeidsbehoeftekant worden gezocht ofwel meer concreet, bij het bedrijfstype. Het arbeidsaanbod immers kan op de kleinste bedrijven moeilijk heneden het gezinsminimum van ruim één volwaardige arbeidskracht dalen. Dat deze kleinste bedrijven de grote bedrijven volgen in hun drang zoveel mogelijk grasland en rundvee te houden met een zekere verwaarlozing van de overige mogelijkheden van het gemengde bedrijf, brengt deze kleinere bedrijven in ongunstige positie. Het eenzijdige weidebedrijf biedt immers minder mogelijkheden tot een intensief bodemgebruik met aanvulling van varkens- en kippenhouderij. Terwijl in andere gebieden de kleinste bedrijven op deze wijze een arbeidsbehoefte van 700 of meer standaarduren per ha bereiken, komt men in Heino slechts tot + 600 standaarduren. Het zou voor deze kleine bedrijven derhalve gewenst zijn in overleg met de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst na te gaan, of het mogelijk is, over te schakelen op een ander productieplan, dat meer geschikt is om de beschikbare arbeidskrachten productief te maken.

§ 5. Productie - o m s t a n d i g h e d e n

Het productieplan wordt in de landbouw evenals in andere bedrijfstakken opgesteld en geleid door de ondernemer. Bij deze arbeid kan de boer echter niet willekaurig te werk gaan; hij is voor een groot deel afhankelijk van heersende omstandigheden, waaraan hij zelf vaak weinig kan veranderen.

Als zodanig noemen wij:

- a. de fysische omstandigheden, zoals de grond, de waterstaatkundige toestand, de ontsluiting en de verkaveling der bedrijven;
- b. de grootte der bedrijven;
- c. de juridische vorm van het grondgebruik;
- d. de financiële toestand der bedrijven;
- e. de aard en instelling van de groep;
- f. het ontwikkelingspeil der bevolking.

Bij elk dezer omstandigheden zal kort worden stil gestaan, om te zien of zij op een of andere wijze een belemmering vormen voor een gezonde ontwikkeling van de landbouw in Heino.

ad a) De bodemgesteldheid kwam reeds ter sprake in § 2. Wat de waterstaatkundige toestand betreft: het N.W. van de gemeente valt onder de Polder Sekdoorn, het Westen onder het Lieder en Molenbroek. De ontwatering is in de winter en in het voorjaar niet steeds voldoende, terwijl in de Sekdoornpolder in de zomer toch nog verdrogingsverschijnselen optreden. Enige verbetering der ontwatering is mogelijk ook zonder gevaar voor een watertekort in het Oosten van de gemeente. In het algemeen geldt ook voor verschillende delen in het Oosten van de gemeente, dat verbetering van het onderhoud der sloten voor een snellere afvoer van het winterwater gunstig zou zijn. Verdrogingsverschijnselen in de zomer doen zich slechts weinig voor.

Kan de waterstaatkundige toestand vrij gunstig worden genoemd, zeker is dit het geval met de verkaveling. De oude esgronden, elders vaak sterk versnipperd, liggen in Heino in behoorlijke kavels. Ook op de ontginningsgronden zoals de Veldhoek, is de verkaveling vrij gunstig, terwijl tenslotte in het Westen van de gemeente in het algemeen grote rechthoekige kavels voorkomen. Wegens het verschil in grondsoort en de spaarzame bewoning van de westelijke gronden hebben vele bedrijven elders in de gemeente hier weilanden in gebruik, welke zij overigens om hun goede kwaliteit niet graag zouden willen missen. Alleen de afstand vormt hier enig bezwaar. Omtrent aantal en grootte der kavels staan cijfers ter beschikking uit de landbouwtelling 1950 I. Van de 297 bedrijven >1 ha bestaan 179 bedrijven (60%) uit 1 of 2 kavels, 111 hebben 3 tot 5 kavels en slechts 7 bedrijven hebben 6 tot 8 kavels. Dit betekent gemiddeld 2,3 kavels per bedrijf bij een gemiddelde kavelgrootte van 4,0 ha. Vergelijken met andere zandgebieden waar de bedrijven gemiddeld uit 5 of meer kavels bestaan van gemiddeld nog niet één ha groot, moet de verkaveling in Heino zeer gunstig worden genoemd.

Ook de ontsluiting is in het algemeen zeker voldoende, zodat wat betreft de fysische omstandigheden in Heino niet van knelpunten voor de landbouw kan worden gesproken.

ad b) De grootte der bedrijven

In de zand- en ook de rivierkleigebieden in Nederland vormt de grootte der bedrijven vaak een zeer moeilijk punt. De oorzaak ligt in de zeer beperkte mogelijkheid om cultuurgrond aan te winnen, terwijl daartegenover een groot animo onder de boerenbevolking bestaat het bedrijf te continueren of nieuwe bedrijven te stichten, Tabel 11 laat zien hoe in deze de toestand was en is in Heino.

Tabel 11

ONTWIKKELING VAN HET AANTAL EN DE GROOTTE DER BEDRIJVEN > 1 HA

Jaren	Aantal bedrijven					Oppervlakte cultuurgrond	Gemidd. bedrijfsgrootte
	1 - 5 ha	5 - 10 ha	10-20 ha	>20 ha	totaal > 1 ha		
1910	105	62	55	31	254		
1921	101	81	61	25	269	2.290	8,5
1930	101	90	69	24	285	2.540	8,9
1947	93	93	72	32	290	2.732	9,4
1950	92	105	69	30	296	2.773	9,4

Het totaal aantal bedrijven (> 1 ha) is sinds 1910 voortdurend toegenomen, zij het in mindere mate dan de oppervlakte cultuurgrond, zodat de gemiddelde grootte dezer bedrijven met + 1 ha van $8\frac{1}{2}$ tot bijna $9\frac{1}{2}$ ha is gegroeid. Deze bedrijfsvergroting blijkt ook uit de afnemning van het aantal bedrijven van 1 - 5 ha en de voortdurende toeneming van het aantal in de middelgrote groepen.

In de vergelijking met de Nederlandse zandgronden in het algemeen, waar de gemiddelde bedrijfsgrootte + 8 ha is en waar ruim 40% van het aantal bedrijven in de groep van 1 - 5 ha valt, kan de toestand in Heino niet ongunstig worden genoemd. Ook in het Overijsselse zandgebied is 40% der bedrijven kleiner dan 5 ha bij een gemiddelde grootte van nog geen 8 ha. Deze relatief gunstige positie neemt echter niet weg, dat in Heino ongeveer 1/3 van het aantal bedrijven beneden de minimumgrens van + 6 ha valt.

ad c) De juridische vorm van het grondgebruik

Bij deze productie-omstandigheid behoeft niet lang te worden stilgestaan, daar ook op dit punt de verhoudingen in Heino vrij gunstig liggen. Hoewel sinds 1910 het eigendomspercentage een weinig is teruggelopen, is nog altijd 72% van de cultuurgrond eigendom van de gebruiker. Behalve enkele pachtbedrijven in het Oosten en Westen van de gemeente ligt in het N. Westen (de Hagen) nog grasland, dat jaarlijks voor het inscharen van vee of voor hooiwinning wordt verpacht. Uit het oogpunt van een intensief gebruik van de grond is deze exploitatievorm vaak minder gewenst. Het zijn voornamelijk kleinere boeren die deze gronden pachten en aldus hun te smalle bestaansbasis trachten te verbreden. Permanent gebruik van deze gronden zou deze kleine boeren grotere bedrijfszekerheid verschaffen. Intussen is de kwaal van slechts zeer beperkte omvang.

ad d) De financiële toestand der bedrijven

Dat ook op financieel gebied knelpunten voor de ontwikkeling van de landbouw kunnen bestaan, wordt duidelijk als men bedenkt, dat voor de noodzakelijke intensivering en rationalisatie van het bedrijf vaak vrij grote investeringsbedragen nodig zijn. Hoewel kwantitatieve gegevens ter staving van deze mening ontbreken, is volgens ingewijden de toestand in Heino in deze niet ongunstig. Veruit de meeste bedrijven moeten in staat worden geacht, de financiële middelen nodig ter verbetering van het bedrijf, hetzij uit eigen middelen, hetzij uit opgenomen crediet te kunnen financieren. Daar de meeste boeren de grond in eigendom hebben, kunnen zij zo nodig bij het opnemen van crediet zakelijke zekerheid stellen.

De keerzijde van dit vraagstuk wordt gevormd door het financieel inzicht en de ondernemingsdurf der boeren en deze zijde is aanmerkelijk minder gunstig. Vooral de ouderen hebben vaak onvoldoende begrip van de betekenis van investeren. Voorlichting en onderwijs op bedrijfs-economisch gebied kan daarom zeer nuttig zijn.

ad e) De aard en instelling van de groep

Nu in deze eeuw de sociale natuur van de mens meer in de belangstelling is komen te staan, verbreidt zich ook de gedachte, dat de mens bij zijn handelen voor een deel afhankelijk is van de aard en opvattingen van de groep waarin hij leeft en waarvan hij deel uitmaakt. Vooral bij de boerenbevolking en speciaal op de zandgronden is de beïnvloeding door de groep, vaak zelfs de groepsdwang, van grote betekenis ook bij het inrichten van het bedrijf. Ook in Heino ziet men een algemene bedrijfsstijl, waarvan slechts zeer weinigen afwijken. De kleine bedrijven richten daarbij hun bedrijfsplan in overeenkomstig dat der grotere bedrijven, ofschoon hun totaal verschillende omstandigheden een eigen bedrijfsstijl wenselijk maken.

Een zelfs oppervlakkige analyse van het groeps karakter is in dit kader niet mogelijk. Er kan echter worden opgemerkt, dat de gehechtheid aan vanouds bewandelde wegen de Heino'se boerenbevolking niet vreemd is. Daarnaast staat, dat men niet individualistisch is ingesteld. Door de vrij algemene aansluiting bij standsorganisaties en coöperaties werd aan de meer vooruitstrevende elementen de gelegenheid geboden, de gehele groep mee te trekken in nieuwe banen, zodat de huidige bedrijfsvoering van de Heino'se boeren ten dele zeker is aangepast aan de eisen van de tijd. Het nuttig effect van het streven dezer verenigingen zou echter nog aanzienlijk groter kunnen zijn, indien door de individuele leden meer initiatief werd getoond.

ad f) Het ontwikkelingspeil der bevolking

In vele opzichten sluit dit punt nauw aan bij het vorige. Ook hier kan worden gezegd, dat de traditionele instelling der boeren de drang naar grotere ontwikkeling niet heeft bevorderd. Maar het werk van de Voorlichtingsdienst kon aansluiten bij het streven van de boerenorganisaties en -verenigingen, om de kennis van hun leden betreffende nieuwe wegen en mogelijkheden in de landbouw te vergroten.

In het bijzonder moet hier het landbouwonderwijs worden genoemd. In Heino is een Lagere Landbouwschool van de Overijsselse Maatschappij van Landbouw; voor de Katholieken is er een Lagere Landbouwschool te Boerhaar (gemeente Wijhe) terwijl dezen daarenboven een Landbouwwinterschool hebben in Raalte. Verder worden er voldoende algemene en ook speciale landbouwcursussen in Heino gegeven om het volgen van onderwijs gemakkelijk te maken. Enig voortgezet onderwijs wordt door de jongens, die op het boerenbedrijf blijven dan ook bijna steeds genoten. Het volgen van dagonderwijs aan de Lagere Landbouwschool of de Landbouwwinterschool is echter nog verre van algemeen. Het vaak gehoorde argument, dat de arbeidskracht van deze jongens op het bedrijf niet kan worden gemist, lijkt overdreven. Een aansporing tot het volgen van landbouwdagonderwijs is in Heino zeker op zijn plaats. Men moet er echter voor waken, dat aldus de afvloeiing uit de landbouw wordt belemmerd. Jongens die eenmaal landbouwonderwijs hebben genoten zullen immers moeilijker tot een ander beroep overgaan.

§ 6. A. H e t k l e i n e - b o e r e n p r o b l e e m

Reeds werd gewezen op de zwakke zijde van de Heino'se landbouw, te weten de vele te kleine bedrijven. Tevens werd daarbij opgemerkt, dat dit probleem verhoudingsgewijs in Heino minder omvangrijk is dan in vele andere zandgemeenten, ook in Overijssel. De ongunstige positie der kleine bedrijven kwam vooral tot uiting in hun lage arbeidseffect.

Voor de oplossing van dit vraagstuk valt vooreerst de aandacht op de mogelijkheden van rationalisatie en intensivering. Rationalisatie, in de tegenwoordige tijd zozeer gepropageerd voor de gehele Nederlandse productie, is ook voor de landbouw zeer belangrijk. Behalve op enkele zeer goed geleide bedrijven kan in Heino door toepassing van rationele productiemethoden de productiviteit nog aanzienlijk worden opgevoerd of kunnen bij gelijkblijvende productie, de kosten worden verlaagd. Dit geldt zowel voor grote als voor kleine bedrijven. Speciaal kan worden gedacht aan het productieniveau van het rundvee, aan een meer verantwoorde winning en conservering van veevoeder, aan een verkleining van het aantal aanwezige arbeidskrachten op vele bedrijven en tenslotte aan een hierop aansluitend rationeel gebruik van machines.

Voor intensivering komen vooral de kleine bedrijven in aanmerking. Anderzijds hebben deze bedrijven reeds een meer intensief productieplan dan de grotere, zodat nog verdergaande intensivering vaak moeilijk zal zijn, vooral in het kader van het heersende bedrijfsplan. Het verdient overweging door een verder onderzoek na te gaan, of overschakeling op een ander bedrijfstype, waarbij speciaal de varkens- en kippenhouderij meer op de voorgrond treden, gewenst is.

Door intensivering, gepaard aan rationalisatie, kan het arbeidseffect en de rentabiliteit zodanig worden verhoogd, dat op niet al te kleine bedrijven de gebruikte productiefactoren, met name de arbeid, behoorlijk worden beloond. Op de kleinste bedrijven echter - heden de grens van + 6 ha - zal deze vooruitgang altijd nog slechts van

beperkte betekenis kunnen zijn. Een afdoende oplossing zou voor deze groep van bedrijven dan ook alleen kunnen worden gevonden in een sanering van de bedrijfsgrootte. In Heino zijn 152 bedrijven kleiner dan 6 ha, waarvan er naar schatting 100 toebehoren aan gebruikers met hun hoofdberoep in de landbouw; deze 100 bedrijven hebben tezamen + 300 ha cultuurgrond in gebruik. Vergroting van deze bedrijven tot 6 ha zou dus 300 ha cultuurgrond vereisen, een oppervlakte welke in Heino door ontginning niet kan worden gevonden. Theoretisch is het mogelijk, dat er grond vrijkomt bij emigratie van boeren naar de N.O.Polder of naar het buitenland. Deze emigratie is echter in Heino van onbetekenende omvang - van 1949 tot 1952 vertrokken 5 agrarische beroeps personen - terwijl er daarenboven steeds voldoende kandidaten zijn om het bedrijf voort te zetten. Tenslotte is bij andere onderzoeken gebleken, dat er onder de zoons van deze kleinste bedrijven betrekkelijk weinig animo bestaat deze bedrijven van hun vader over te nemen. Of dit in Heino het geval is, kon niet worden nagegaan, maar ook dan staan er voldoende zoons van grotere boeren klaar, die de eventueel vrijkomende kleine bedrijven willen overnemen. Zonder ingrijpende maatregelen van overheidswege zal dit vraagstuk dan ook moeilijk zijn op te lossen.

B. H e t j o n g e - b o e r e n z o o n s v r a a g s t u k

Evenals het kleine-boerenvraagstuk is dat van de jonge boerenzoons een uitvloeisel van het gebrek aan uitbreidingsmogelijkheden van de cultuurgrond, terwijl het anderzijds voortkomt uit de grote drang onder de boerenbevolking naar beroepscontinuïteit. De opvolgingsmogelijkheden voor de in de landbouw werkzame boerenzoons kunnen worden uitgedrukt in het generatiedrukcijfer. Er wordt hierbij verondersteld, dat de in de landbouw werkzame zoons binnen ten minste 15 jaar zelfstandig bedrijfshoofd willen worden. Van de bedrijfshoofden in de landbouw is bekend, dat zij hun functie gemiddeld 30-35 jaar lang blijven uitoefenen. Jaarlijks zal dus $1/33$ van het totaal aantal bedrijven voor opvolging vrijkomen. De generatiedruk is gelijk aan $1/15$ van het aantal zoons in de landbouw werkzaam, gedeeld door $1/33$ van het totaal aantal bedrijven > 1 ha. Onder de bedrijven < 1 ha zullen er wel geen zijn welke nog een zoon op het bedrijf houden. Het aantal in de landbouw werkzame zoons wordt ontleend aan de Volken- en beroepstelling 1947, waar voor Heino 151 op het ouderlijk bedrijf werkende zoons worden vermeld. Dit cijfer wordt met 20%¹⁾ verhoogd om aldus rekening te houden met de boerenzoons, die op andere bedrijven werken en die later ook zelfstandig willen worden. Het aantal in de landbouw werkzame boerenzoons wordt aldus + 180.

---

1) Dit percentage werd ontleend aan verschillende door het L.E.I. ingestelde enquêtes.

